

צבא, חרדים ומלחמת 'חרבות ברזל': האומנם שינוי מגמה?

ד"ר אליעזר הירן

12 בנובמבר 2023, כ"ח בחשוון תשפ"ד

פרק 1: המצב הקיים ופרוץ המלחמה¹

החברה החרדית הגברית, הפועלת על פי מתכונת 'חברת הלומדים', הפכה את לימוד התורה בישיבה לנורמה חברתית מחמירה שאינה מאפשרת את גיוס צעיריה הרווקים – תלמידי הישיבות והאברכים – לשירות צבאי במדינת ישראל. מספר המתגייסים החרדים לצה"ל ולשירות האזרחי עמד בשנת 2020 על 1,688 פרטים (1,193 מתוכם התגייסו לצה"ל). מדובר בכ-15% מהבנים בוגרי מערכת החינוך החרדית (מלאך וכהנר, 2022).

חרף התחושה כי לפנינו מספרים מרשימים, שיעור החרדים 'האותנטיים' המתגייסים נמוך באופן משמעותי. כאמור, כ-1,700 חרדים מתגייסים מידי שנה, אך חשוב לזכור כי מספר זה משקף מתגייסים חרדים משנתונים שונים (בגילי 18-27), ולא רק בני 18. כמו כן, חלק ניכר מהצעירים המוגדרים על ידי הצבא כ'חרדים', הם למעשה חוזרים בשאלה, בוגרי ישיבות של הזרם הדתי-לאומי שרשומים במשרד החינוך כמוסדות חרדיים או צעירים חרדים שנשרו מהמסגרת ('נוער נושר').² אם נבקש לכמת את המתגייסים ה'חרדים' האותנטיים בני ה-18, הרי שנגיע למספר זעום במיוחד: כ-10 פרטים ליחידות 'תומר'; 'חץ'; 'צנחנים', וכ-60 פרטים ליחידת 'נצח יהודה'. במילים אחרות, כ-70 צעירים חרדים 'אותנטיים' לכל היותר.

למה החרדים לא מתגייסים?

ארבעה גורמים מרכזיים עומדים בבסיס נורמה זו, התפתחותה ושימורה:

- הכרת גדולי הרבנים, כמו גם ראשי המדינה בשנות ה-50, כי עולם התורה חרב בשואה ויש לחדשו ולפתחו.
- אמונה כי לימוד התורה מגן על העם לא פחות מהשירות הצבאי.
- תפיסה כי ללא לימוד תורה בישיבה לא ניתן להישאר יהודי שומר מצוות.
- תפיסה סוציולוגית ולפיה ניתוב הצעירים לישיבה בתנאי חממה, שבה התלמידים מנותקים מהשפעה תרבותית של הסביבה החילונית, משמרת את 'הזהות החרדית' תחת שליטה פוליטית ורבנית ולא מאפשרת יצירה של זרמים חדשים שעשויים לאתגר או לפגום בזהות הומוגנית זו (להרחבה ראו: הירן, 2016).

¹ במאמר זה נעזרתי רבות במר אהרן מלאך, מנכ"ל תכנית 'קודקוד', התוכנית החרדית להכשרת מתכנתים, ומנכ"ל הגדוד החרדי 'נצח יהודה' לשעבר, ואני מבקש להודות לו. אבקש גם להודות לכללן אברהם זופניק, חוקר בכיר במועצה הלאומית לכלכלה על סיועו.

² בר-אלי, א' (2023, 10 במאי). בניכוי טריקים ושטיקים: היקף גיוס החרדים הוא בדיחה. **TheMarker**.

בשנים האחרונות השקיעה המדינה לא מעט משאבים על מנת לעודד גיוס לצה"ל, לצד ניסיונות של הורדת גיל הפטור בתנאים מסוימים. כפי שניתן להתרשם מן המספרים שהוצגו לעיל, ניסיונות אלו לא השיגו את מבוקשם. ארבעת הגורמים שהוצגו לעיל יצרו נורמה חברתית נוקדה ומוקפדת, אשר מחד גיסא יצרה הדרה והסטה של כל החורג מנורמה זו אל השוליים החברתיים והדתיים של החברה החרדית, ומאידך גיסא הבליטה והאדירה את הממלאים אחר האידיאה המרכזית של לימוד תורה. בשיחה שנערכה עימו, הסביר הכלכלן אברהם זופניק כי באופן אירוני הצבא הוא החסם הגדול ביותר של השתלבות חרדים בתעסוקה. דחיית השירות הצבאי לא מאפשרת תעסוקה ואף אוסרת לימודים אקדמיים, "המשמעות הישירה של כך היא שעתוק המצב הנוכחי גם לדור הבא, שכן להורים אין כל מוטיבציה להרחיב את השכלת ילדיהם כשהם מודעים לכך שאי-השירות הצבאי מונע מהם ללמוד ולעבוד". (עוד על כך ראו אצל: בראון, 2017; זופניק וזוסמן, 2021; טרכטינגוט, 2014; מלחי, 2021).

לצד גורמים מרכזיים אלו, עלו בשיחה עם בכירים מגדוד 'נצח יהודה' ועם אקטיביסטיים העוסקים בשילוב חרדים בשירות הצבאי שלושה הסברים או חסמים אופרטיביים מצידם של צה"ל והמדינה שמנעו את צמיחתו של הגיוס החרדי:

- א. חוסר מהותי בגוף 'מגייס', בפלטפורמה מאורגנת העוסקת בגיוס חרדים לצה"ל. היעדרו של גוף מרכזי כזה פוגע בניסיונות השונים לשילוב צעירים חרדים בשירות צבאי, והוא אף מוביל לחסמים שיוצגו בסעיפים ב' ו-ג' להלן.
- ב. חוסר מהותי בהנגשת מידע. המדינה וצה"ל לא הצליחו להנגיש לצעירים החרדים את המידע הבסיסי ביותר, כמו גם את השפה ואת המונחים הצה"ליים הראשוניים על אודות הגיוס לצה"ל.
- ג. חוסר מהותי בליווי המתגייסים הפוטנציאליים. המדינה וצה"ל לא השכילו להקים גוף משמעותי שילווה את המתגייסים החרדים בהתמודדותם מול מערכות הצבא המורכבות.

חסמים אלו – לצד הגורמים שהוצגו קודם לכן – כה עוצמתיים, עד שניתן לומר כי הצעיר החרדי אינו מתגייס לצבא לא מפני שקיימת בקרבו תפיסה אידיאולוגית אנטי-צה"לית מובהקת, אלא מפני שאף צעיר בחברה החרדית לא מתגייס. ואף צעיר אינו מתגייס, מפני שזהו רכיב מהותי בזהותו של המגזר. צה"ל והמדינה, כאמור, לא השכילו לפרום את הזהות הזו או להתכתב איתה על ידי מילוי החוסרים הנ"ל.

בהערת אגב חשובה נאמר כי גדוד 'נצח יהודה', שהוקם כמסלול לחיילים חרדים, אינו נותן מענה לחסמים הללו. כפי שהצהיר בפניי אחד מבכיריו: "נצח יהודה מעולם לא גייס ולו חייל חרדי אחד". אדרבה, נצח יהודה מנציח את ההתנגדות החרדית לשירות בצה"ל, והוא מיועד, כמעט באופן פורמלי, רק לנוער חרדי נושר הנמצא בקצה השמאלי של הסקאלה הדתית שלו. לצעירים אלו נצח יהודה מספק צרכים דתיים בסיסיים, תפילות ושיעורי תורה.

תוכנית נוספת שפעלה בעבר – שח"ר (שילוב חרדים) – וגייסה לשורותיה קרוב ל-2,000 חרדים, נחלה הצלחה רבה יותר, אלא שהיא כבר אינה פעילה (למחקר על אודות התוכנית ראו: נאומבורג, 2016). לטענת גורמים בכירים, שלושת החסמים שהוצגו לעיל רלוונטיים גם להפסקת פעילותה של שח"ר.³

לסיכום, חברת הלומדים החרדית אינה מעודדת את שירות גבריה בצה"ל. הסתייגות זו הפכה לנורמה, ועל רקע הבחנה זו שלטה הקונספציה כי הצעיר החרדי יוכל יום אחד להתגייס לצה"ל רק כאשר יחולו שני שינויים מרכזיים: (1) שינוי ביחסה של ההנהגה החרדית לנורמה זו; (2) הסרת חסמים על ידי צה"ל והמדינה בדמות הנגשת מידע, ליווי צעירים והקמת גוף מרכזי שילווה את המתגייסים הפוטנציאליים.

פרוץ המלחמה והתגובה האזרחית

ביום חג שמחת תורה תשפ"ד, 7 באוקטובר 2023, פתח ארגון הטרור חמאס במתקפה קטלנית כנגד יישובי ישראל, ורצח כ-1,400 אזרחים וחיילים במעשי התעללות וטבח אכזריים שקשה להעלות על הכתב. הוא גם פצע אלפים נוספים ולקח בשבי מאות חיילים ואזרחים, כולל ניצולי שואה, נשים וילדים. בעקבות אירועים קשים אלו, הוכרזה מלחמת "חרבות ברזל" ומאות אלפי חיילי מילואים ישראלים גויסו במטרה לשמור על ביטחונה של ישראל ולמגר את ארגון הטרור. ישראל, שבחודשים שקדמו למלחמה הייתה שסועה סביב ויכוח פנימי עמוק, התאחדה בסולידריות מפעימה. מאות ארגוני חברה אזרחית סייעו למשפחות המפונות ולחיילים בחזית ובעורף, מתנדבים ומתנדבות פעלו בכל זירה אפשרית, ונדמה היה שהלב היהודי הקולקטיבי פועם בתיאום מלא.

חלק מצעירי וצעירות המגזר החרדי התגייסו גם הם לסיוע אזרחי, ועשרות חמ"לים הוקמו בתחומי סיוע למשפחות הקורבנות, קריאה להשתתפות בלוזיות הנרצחים, פינוי חיילים פצועים באמצעות אמבולנסים של ארגון 'עזר מציון', הגשת תמיכה לפצועים, עזרה בתחום בריאות הנפש, איסוף סלי מזון, אירוח תושבים מפונים, תרומות דם המוניות, הכנת משלוחי 'פינוקים' לחיילים, קשירת ציטיות והעברתן לחיילים בחזית, ואפילו סיוע בחקלאות (למשל, בשליחות האדמו"ר, עשרות חסידי קרלין הגיעו לסיוע חקלאי בעוטף עזה). מלבד מפגנים אלטרואיסטיים אלה, בלט באופן כלל-לאומי ארגון החסד זק"א, שעסק במלאכה הקשה מכולן – איסוף וזיהוי חללי האסון.

אם כן, חלקים מהמגזר החרדי התגייסו, לא באופן ממוסד, והיו לחלק אינטגרלי מכלל ארגוני הסיוע האזרחיים שפעלו לטובת נפגעי המלחמה.

³ קיימים (כיום או בעבר) מסלולי גיוס נוספים לחרדים, כמו ישיבות הסדר חרדיות, תוכנית 'קודקוד' המכוונית חיילים מצטיינים למסלולי הייטק ועוד. השפעתם של מסלולים אלו עדיין מצומצמת, והם סובלים מביקורת על כך שאינם מסלילים את הצעירים החרדים לתפקידי לחימה צה"ליים 'קלאסיים'. במילים אחרות, על אף תרומתם וחשיבותם, מסלולים אלה אינם מספקים מענה הולם לסוגיית 'השויון בנטל'.

התגובה הרבנית

עם ימיה הראשונים של המלחמה פורסמו 'קריאות קודש' רבניות רבות, הן מהרבנים הראשיים והן מרבני הערים והשכונות החרדיות המפצירות בציבור להתחזק באמירת תהילים, בקיום צומות, בריבוי תפילה, בקיום מצוות ומעשים טובים על מנת להעביר את רוע הגזירה. הטרמינולוגיה הרבנית עשתה שימוש בלתי פוסק במונח 'נושא בעול חבירו' (מתוך מסכת אבות) והציעה פרקטיקות שונות ל'נשיאה זו' – החל מתפילות עבור החיילים והחטופים ועד לדרישה לחוש ולהרהר בגורלם הנורא. לאור קריאת 'גדולי הדור', בבתי הכנסת הונהגה קריאת שני פרקי תהילים לאחר כל תפילה, ובחלק מבתי הכנסת הספרדיים-חרדיים אף הוסיפו את התפילה לשלום חיילי צה"ל לאחר קריאת פרקי התהילים. בבתי הכנסת האשכנזיים נמנעו אמנם מנשיאת התפילה שחברה על ידי 'גורמים ציוניים', אך הקפידו לומר את תפילת 'אחינו כל בית ישראל הנתונים בצרה ובשביה', הנהוגה בשעת צרה וצוקה.

לצד קריאות אלו, עלתה באופן בהול שאלת הישיבות ופעילותן. המלחמה פרצה בחג שמחת תורה, שבוע לפני סיומה של חופשת 'בין הזמנים', ולא ניתן היה שלא להתייחס למצב החדש שנוצר. ואומנם ההנהגה החרדית-רבנית – היינו 'גדולי הדור' – הכריזה כי בחורי הישיבות נדרשים לקטוע את חופשת 'בין הזמנים' שלהם ולשוב לישיבה. גדולי הרבנים – הרב דב לנדא, הרב ברוך דב פוברסקי והרב משה הלל הירש – פרסמו מכתב שבו הם קוראים לתלמידים, "שיוקדם הזמן של החורף ליום א' [כ"ד תשרי]". הרציונל שעמד מאחורי הקריאה היה כי בדומה לחיילים, גם בחורי הישיבה נדרשים להתגייס עבור המלחמה באמצעות לימודם. כך למשל התייחס 'לתפקיד תלמידי הישיבה' הרב ישראל לנדא, ראש ישיבת היכל יצחק, במכתב ששלח לתלמידיו:

"לכל אחד יש את התפקיד שלו במערכה הגדולה הזו, התפקיד שלנו הוא להרבות זכויות של לימוד תורה המאיר את העולם כולו".

תרומתם של בני הישיבות להצלחת המלחמה באמצעות לימוד התורה באה לידי ביטוי גם בטור שפרסם כותב שורות אלו באתר ynet, ובו ביקש לתת ביטוי לקולם של אחיו החרדים:

"החרדי גם הוא גבר וגם הוא בן אדם. הוא מעוניין להיות פרודוקטיבי במלחמה הצודקת הזו. גם הצעיר החרדי מעוניין לשרת, להילחם ולהגן על ארצו, על משפחתו, על אשתו ועל ילדיו, לא פחות מרעהו החילוני – הם אומרים. גם הוא רוצה שאימו תתראיין בדמעות בתקשורת ותאמר שהיא לא נרדמת בלילה, גם הוא מבקש להגן בגופו על היקרים לו מכול, וגם הוא היה שמח לחזור עייף ומכוסה אבק בתום הקרבות ולומר: 'עשינו את זה, הראינו להם'. אלא שהחרדים, על פי אמונתם לפחות, מחזיקים בתפיסה שלימוד התורה כמו גם התפילה והמצוות הינם חלק אינטגרלי ממערך הלחימה, וההשפעה שלהן על מהלך הקרב אינה פחותה מחשיבותו של הלוחם הסדיר, למשל. זו אמונה תמימה, כנה, עמוקה ופנימית מאוד ששותפה לכל חרדי באשר הוא, ולא ניתן לזלזל בה".⁴

⁴ היום, א' (2023, 10 באוקטובר). הצעירים החרדים רוצים לתרום למאמץ המלחמתי בדרכם, וזו התקדמות. ynet.

במילים אחרות, בני הישיבות מעוניינים לתרום את חלקם בהגנה על ארצם מול הטרור החמאסי אלא שהם עושים זאת בדרכם, תוך תפיסה כי בכך הם ממלאים את התפקיד המוטל עליהם.

קריאות לגיוס בני הישיבות

לצד זאת, החלו להישמע אמירות ראשוניות של גורמים חרדים עצמאיים הקוראים לצעירים החרדים להצטרף למערכה הצבאית. אמירות אלה הדגישו את חשיבות לימוד התורה, אך קראו לתרומה נוספת של צעירים חרדים בעת הזו.

כזו למשל הייתה רשימתו של הרב רפאל קרויזר, ראש בית המדרש 'למען דעת', שכתב:

"אחיי אהובי בני הישיבות היקרים. לצערנו הגדול לא נוכל להמשיך ולהפטיר כאשתקד. ביום שמחת תורה, נפל דבר בישראל, וכל מי שיש לו לב מרגיש לא יכול לעמוד מנגד. הפער בין הרוקדים ומפזזים בכל עוז בבתי המדרשות, ובין המחרפים נפשם למות במלחמה ובהצלת הכלל, הוא דבר שאין הדעת סובלתו. זה העם שלנו, זה אנחנו, ומוטל עלינו להיות שם בפועל ממש במסירות נפש למטה מעשרה טפחים. לומדי התורה ועמליה בכל כוחם ומשימים לילות כימים להגות בתורה, חזקו ואמצו למען עמנו. עשרות אלפי הישיבישערים צריכים לדרוש מההנהגה שלהם, רבניהם וראשי הישיבות, שהם רוצים, חפצים ומשתוקקים לשאת במשא העם ולהיות חלק מהמגינים על ארצם ומולדתם כנגד בני עוולה הקמים עלינו לכלותנו".⁵

קריאה דומה נשמעה גם מפי הרב דוד לייבל והרב יהושע פפר. השניים הדגישו את חשיבות התפילה והאחדות, אך במקביל גם קראו להתנדבות בעורף ככל הניתן – בתרומת דם, בביקור בבתי חולים וכד'.

במהלך ימיה הראשונים של המלחמה התרחש אירוע, ביזארי למדי, שהתפרסם בעולם החרדי ומעט מחוצה לו.⁶ ארז אשל, אלוף משנה במילואים ומייסד מכינות צבאיות, נכנס לכמה ישיבות חרדיות (ובהן ישיבת הדגל 'חברון') וללא תיאום עם הנהלת הישיבה, עלה על במת בית המדרש וביקש מהתלמידים להתגייס למאמץ המלחמתי. האירוע החריג הזה אומנם לא יצר תפנית בתוככי הישיבה, ובמקרים מסוימים אף עורר כעס על החירות שנטל האיש לעצמו. יחד עם זאת, הוא עורר אי-נוחות ודיונים פנימיים בקרב גולשים חרדים שצפו בסרטון באתרי החדשות, והוא גם הוכיח דבר מה נוסף: זו היא אינה עת 'רגילה'. התפרצות מן הסוג הזה, ככל הנראה לא הייתה מתרחשת בזמן אחר.

הקריאות הנ"ל קיבלו ביטוי אופרטיבי כאשר יוזמות שונות⁷ אפשרו לצעירים חרדים (נשואים ובני 27 ומעלה) שלא שירתו עד כה בצבא, להתגייס במהירות למה שמכונה 'שלב ב'. ברשתות החברתיות הופצו טפסים

⁵ ערוץ 7 (8 באוקטובר). הרב החרדי: זה הזמן לומר את האמת. ערוץ 7.

⁶ סבר, מ' (11 באוקטובר). יו"ר ארגון "לב אחד" לבחורי הישיבה: "הצטרפו למאמץ המלחמתי". ישראל היום.

⁷ בהן היוזמות של הרב הראשי לשעבר של חיל האוויר משה ראב"ד, של העיתונאי החרדי אריה ארליך ועוד.

אלקטרוניים תחת הכותרת 'מנהלת החרדים הצבאית – חרדים לביטחון ישראל', ובהם התבקשו המעוניינים למלא את פרטיהם. על פי הדיווח שנמסר מדובר צה"ל, למעלה מ-2,000 חרדים הביעו עניין, ובפועל עד כה גויסו בדרך זו כ-120 גברים חרדים. "ראש אכ"א מרכז את הטיפול בעניין, היה כבר גיוס אחד, אנחנו נמשיך לפתח את זה ביחד עם החרדים בצורה המהירה ביותר והרחבה ביותר שאפשר", אמר הדובר תא"ל דניאל הגרי. צעירים אלו נותבו לשלושה מסלולים – חלקם מיועדים לבעלי הכשרה מוקדמת, וחלקם לחסרי כל הכשרה. הם עוברים טירונות בסיסית קצרה, ובסיומה משובצים לתפקידים שונים כמו פרמדיקים ונהגי אמבולנס או נהגי משא כבד ואריזות מזון.

מוטי לייטנר, צעיר חרדי בן ממוצא חסידי, סיפר כך בריאיון לחדשות 14: "אחרי המחזות הקשים שראינו... ואנחנו מבינים את גודל הטרגדיה, וכשאנו מבינים שאחרי שדוקטרינות התפרקו וקונספציות התפרקו לרסיסים... אנחנו מבינים גם שאנחנו לא יכולים לשבת מהצד. וכשההבנה הזו מבשילה לרצון להיות חלק ולעזור למאמץ הלאומי, הדרך לתרגם את הרצון הזה – זה פשוט לבוא לגוף הלאומי ולומר: אנחנו כאן: במה אפשר לעזור?". בריאיון נוסף באותו ערוץ, אמר אריה עמנואל, צעיר חרדי ממוצא ליטאי: "חיפשתי מה לעשות בשביל המדינה והעם שלנו, וזה ממש נתן לי הזדמנות, הגיוס הזה".

הפסוק מספר במדבר (ל"ב, ו') – האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשבו פה?! – הוזכר לא פעם על ידי המתגייסים החדשים.

תגובת הציבור הכללי

הידיעות על ההתגייסות החרדית התקבלו בברכה בציבוריות החילונית. בכתבה ששודרה בערוץ 14, לאחר שצוטטו הדוברים החרדים, סיכם הקריין: "האירועים האחרונים כבר לא מגיעים מבודדים בחברה, אלא גם מראשי ההנהגה החרדית. שבועיים לתוך הלחימה נגד מחבלים רצחניים שפגעו בלב החברה הישראלית... [המראות] איחדו את הציבור הישראלי על כל גווניו, ו[הם] מוכיחים שלא משנה אם אני ימני, שמאלני, חילוני או חרדי, יש לנו רק עם אחד ורק ביחד ננצח".⁸

התרגשות דומה ניכרה גם בדברים שכתב העיתונאי שאול אמסטמדרסקי בבלוג שפרסם ב'כאן': "בתוך כל האסון הזה שאנו חווים, קורים פה ושם גם כמה דברים מפעימים שצריך לדבר עליהם. 2,000 חרדים הגישו לצה"ל בקשות רשמיות: 'אנחנו רוצים להתגייס'. היום התגייסו הנגלה הראשונה, 120 חרדים. לא להתנדב, לא לבוא לעשות איזה משהו קטן וללכת להתגייס, להתחיל, הכול מההתחלה".⁹

⁸ ערוץ 14 (2023, 23 באוקטובר). כי תצא למלחמה: החברה החרדית מתגייסת למערכה - אלפים ביקשו להצטרף לחימה. ערוץ 14.

⁹ אמסטמדרסקי, ש' (2023, 23 באוקטובר). הפתח לישראל העתידית: גיוס החרדים למלחמה הוא בשורה חיובית. כאן חדשות.

משה ארבל, שר הפנים החרדי מטעם תנועת ש"ס, בירך את המתגייסים החדשים ואמר: "לאחי החרדים הבאים היום בשערי הבקו"ם, השם ישמור צאתכם ובואכם מעתה ועד עולם יחד עם כל חיילי צבא ההגנה לישראל. בימיכם ובימינו תיושע יהודה וישראל ישכון לבטח. אמן".¹⁰

לסיכום, התפיסה החרדית השוללת את גיוס הגברים החרדים לשירות בצה"ל מאותגרת בימים אלו של מלחמה קשה בדרום ובצפון. על רקע התמונות משדה הקרב, נרתמו חלק מבני ובנות המגזר החרדי לסיוע למאמץ המלחמתי בעורף והקימו עשרות חמ"לים המציעים עזרה מסוגים שונים. ביחס לבני הישיבות, גדולי הרבנים הכריזו כי הם נדרשים לקצר את 'חופשת בין הזמנים' ולשוב אל הישיבה. לצד זאת, עלו קריאות פנים-חרדיות להתגייסות צעירים לצה"ל, וכמה יזמות הובילו לגיוס של כ-120 צעירים שהצהירו כי הם חשים שמוטלת עליהם החובה להגן על ארצם.

פרק 2: שינוי מגמה, האומנם?

בפסקאות הבאות אבקש לבחון האם לצד ההתנדבויות והיוזמות הברוכות, אנו אכן ניצבים אל מול שינוי פנים-חרדי עמוק? האם האירועים האחרונים מלמדים על מגמה חדשה בעלת עצימות גבוהה שעשויה להימשך ואף להתחזק במהלך המלחמה ולאחריה?

בבלוג שפרסם, ביקש אמסטרדמסקי להפנות את אלומת אור לעובדה שההנהגה החרדית אינה מוחה ולו במעט כנגד תופעות חברתיות אלו. לדידו, "הם מבינים שבשעה כזאת זה פשוט לא יעבור להם מבחינה ציבורית, הם מבינים שישראל השתנתה". הוא אף הביע תקווה כי לאחר המלחמה "מה שקורה עכשיו עם החרדים יהיה פתח לשינוי".¹¹ האומנם?

ננסה לענות על שאלה זו באמצעות סקירה של שלושה היבטים: היחס הרבני ושאלת 'ההשקפה החרדית' לגיוס או לתרומה בתקופת מלחמה זו; המתגייסים החדשים, תפיסתם וההשלכות הנובעות מכך; היחס לגיוס ברחוב החרדי ותהליכי 'ישראלזציה' המתפתחים בימים אלו.

1. היחס הרבני ושאלת 'ההשקפה החרדית' לגיוס או לתרומה בתקופת מלחמה זו

התפיסה הרבנית

האם בעקבות אירועי 7 באוקטובר חלה תמורה מהותית בתפיסה החרדית-רבנית? מעקב אחרי התגובות של הגורמים-הרבניים מן המיינסטרים של הציבוריות החרדית מראה כי אין לפנינו שינוי מהותי ביחס לגיוס לצבא וביחס ל'שוויון בנטל'. יתרה מזאת, נראה כי גם הקריאות לתרומות אזרחיות בקרב בני הישיבות לא מתקבלות בעין יפה על ידי גדולי הרבנים.

¹⁰ ברנדווין, א' (2023, 23 באוקטובר). מעל 100 חרדים התגייסו הבוקר לצה"ל. ערוץ 7.

¹¹ ראו הערה 9.

הרב דב לנדא, מי שנחשב ל"גדול הדור" ומנהיג המגזר החרדי לאחר פטירת הרב גרשון אידלשטיין זצ"ל, כתב כך במכתב שפרסם בשבוע הרביעי למלחמה:

"ידעו לומד התורה ועימם כל החרדים לדבר השם כי אין לנו אלא לימוד התורה. והמתעסקים בפעולות אחרות מושכי לבבות רפופים המדמים כי בהם תשועתנו מכל הצרות והסכנות האופפות אותנו. ידעו כי רבה משוגתם ורב היזקם לעצמם, לילדיהם ולבני ביתם ולאחרים, וכאשר מקובל לנו מרבתינו זצ"ל. עָזְבו עֲזְבו משוגות ורעיונות ודמיונות ליבותיכם ושובו אל השם בתורה, לימודה וקיומה, תשובה ותפילה לבורא עולם כי יצילנו מכל הפגעים ומרעין בישין הבאים עלינו, ותשועת השם כהרף עין".

קשה להפריז בחשיבות המכתב של הרב הבכיר. הוא לא רק פורסם בעיתון החרדי 'יתד נאמן' אלא אף הוגדל והודפס לצד תמונתו של הרב, והופץ על כל לוחות המודעות בריכוזים החרדיים. בדבריו הקצרים הרב התייחס לא רק לסוגיית הגיוס, אותה הוא דוחה מכול וכול, אלא גם לקריאות להתנדבות אזרחית בעורף, המעניקות תחושה כי הן מסייעות למאמץ המלחמתי ("משוגות ורעיונות ודמיונות ליבותיכם"). הרב מדגיש באופן חד-משמעי כי רק לימוד התורה הוא זה שמסייע למאמץ, ולא כל מעשה אחר.

הרב דוד כהן, חבר מועצת גדולי התורה וראש ישיבת חברון, נשאל האם בחורי הישיבות המתקשים ללמוד נדרשים לנטוש את לימודם ולהתנדב. הוא השיב כך:

"בתקופות הקשות ביותר, עוד בזמן מלחמת השחרור, לא נתנו לבחורים לצאת. אמרו להם להישאר בישיבה. התפקיד של הבחור הוא לשבת וללמוד. וגם בחור שקשה לו, איני יודע אם באמת צריך אותם. ולא מהעזרה של הבחור תבוא הישועה. תורה מגנא ומצלא, מדברים על תורה, ואתם עושים תורה, אתם צריכים לשבת וללמוד, תאמינו בכוח התורה ותתחזקו".¹²

באחד מן הדרשות שנשא בימים אלו אף קבל הרב כהן על המגמה החדשה ולפיה אנשים תורמים בימים אלו לחיילים ולא לאברכים, "עושים את העיקר טפל ואת הטפל עיקר".¹³ לדידו, התרומה לאברכים מגנה לאין ערוך מן התרומה לחיילים. בטרמינולוגיה צה"לית הרי שניתן לתרגם את דברי הרב לאירוע שבו המדינה מחליטה להשקיע את עיקר משאביה בשין-גימלים במקום בטייסי הקרב של חיל האוויר.

ולבסוף, בדרשה שנשא הרב הספרדי הפופולארי רפאל זר, הוא טען כי הרצון להתגייס אינו פחות מכפירה. לדבריו:

"נהייתה תופעה כזאת של 'חרדים רוצים להתגייס' – זאת כפירה. ולמה אני אומר? אם אתה יושב ועוסק בתורה ואתה חושב שאתה תלך להילחם, [ש]זה עכשיו הכוח – אתה פה שגית בגדול.

¹² שטרן, ח' (2023, 19 באוקטובר). המכה שחטפנו, ההתמודדות והשאלות של הילדים | שו"ת מלחמה עם הגאון רבי דוד כהן. **כינר**

השבת.

¹³ כהן, א' (2023, 5 בנובמבר). ה'פגז של חברון' ומאחורי הקלעים של משפחות המפונים. **כינר השבת.**

השומרים הגדולים, נטורי קרתא, זה אלה שעוסקים בתורה. לא, איני מזלזל חלילה בטיפה אפילו בכוחם של החיילים שלנו, חלילה. אבל אני יודע שהמנוע של החיילים זה הילדים הקטנים, תלמודי התורה, זה הבל פיהם של תשב"ר".¹⁴

כפי שניתן להתרשם מקולות הרבנים הבכירים הללו, הגורם השני שהוזכר בתשובה לשאלה 'מדוע החרדים לא מתגייסים' – אמונה כי לימוד התורה מגן על העם לא פחות מהשירות הצבאי – עומד בבסיס אמירותיהם. הרציונל לכך ברור: בימי מלחמה עקובים מדם, בהם מאות צעירים יהודים מתים עבור ההגנה על הארץ, התשובה החרדית האולטימטיבית – המגיעה ממקום פנימי וכנה, צריך לומר – מציגה תרומה שאינה פחותה מכל שירות צבאי.¹⁵

ההשקפה החרדית

לשאלת ההשקפה החרדית העומדת בבסיס ההסתייגות הנ"ל, שוחחתי עם הרב יעקב בוצ'קובסקי, תלמיד חכם שחיבר ספרים ופרסם לא מעט עלונים פופולאריים העוסקים בהתמודדות הפרט החרדי עם העולם המודרני. הרב בוצ'קובסקי הסביר כי הוא חש שהאברכים, כמו גם הבחורים הצעירים, טעונים בבלבול רב כיצד עליהם להתייחס לחיילים המגינים עליהם: האם הם נדרשים להכרת הטוב' כלפיהם? האם הם צריכים לחוש 'נחותים' מולם שכן הם 'רק' לומדים ואינם מגנים בגופם על ארצם?

בסיכומו של אחד המאמרים כתב הרב כך:

"יש להעריך בכל הלב את מי שמסכן את חייו עבור ההשתדלות המחויבת מצד הדין לשמור על עם ישראל, ואף להכיר לו טובה רבה על כך. אבל שבעתיים יש להדגיש את המחויבות שלנו ליהדות האמיתית, לתורה שהיא מרכז החיים שלנו, ואת הכרת הטוב העצומה שלנו לשומרי התורה בהתמסרות ורצינות וללומדי התורה המסולאים בפז שהם הם המרכז האמיתי של עם ישראל, ורק בזכותם יש לנו קיום. היה ראוי שלצד כל ההודעות הללו שרצות עכשיו בין האנשים תהיינה הודעות

¹⁴ שטרן, ח' (2023, 24 באוקטובר). הרב רפאל זר: "חרדים רוצים להתגייס? זו כפירה". **כיכר השבת**.

¹⁵ לימוד התורה כ'מגן רוחני' עומד כאמור בבסיס התפיסה של גדולי הרבנים שהוזכרו. עם זאת, קיימת ביקורת פנים-חרדית, ולפיה העיסוק הגלוי בתרומתם של החיילים כמגנים על בחורי הישיבות לא נעשה בתוככי הישיבות. ייתכן שהדבר נובע ממקום אפולוגטי, ואפשר שיש לדבר בסיס חינוכי המבקש להדגיש את חשיבות הלימוד. יוצא מן הכלל המלמד על הכלל הוא דיווח על שיחה בפני תלמידים של הרב יצחק פנחס גולדווסר, משגיח רוחני בכיר בישיבת 'אור ישראל', בימי המלחמה. בשיחה הדגיש הרב את חשיבות לימוד התורה כהגנה מרכזית, אך הוסיף ואמר: "המשפטים האלו אומנם יישמעו צורמים, ואספר לכם עוד מעט עד כמה הם כאלו, אבל אני שוב חוזר ואומר בקול רם: 'אנחנו חייבים הכרת הטוב לחיילים שמסכנים את החיים שלהם! כל הדיבורים האלו [על כך] שהם הולכים מרצון למלחמה, וחייבים ללכת למלחמה והם לא חושבים עלינו, זה דיבורי סרק והבל! חיילים בשעה כזו חושבים על כולנו, לא רק על עצמם. יש הרבה שמתנדבים, שלא לדבר על הדתיים לאומיים שזה לא ייאמן האכפתיות שיש להם. איך אפשר להיות כפויי טובה?!'. על עובדת היות הדברים אלו חריגים ויוצאי דופן במרחב הישיבתי-חרדי, ניתן ללמוד מלשון הדיווח על כך באתר 'כיכר השבת': "הגאון רבי יצחק פנחס גולדווסר, המכהן כמשגיח בישיבת אור ישראל בפתח תקווה, מסר שיחת חיזוק והשקפה לבחורי הישיבה, אלא שהדברים הנוקבים **המפתיעים** שנאמרו בישיבה הליטאית החשובה **עוררו סערה ושיח בעולם התורה והיכלי הישיבות**" (ההדגשה שלי, א"ה). ראו: כך, א' (2023, 14 בנובמבר). השיחה שמסעירה את עולם הישיבות. **כיכר השבת**.

לא פחות, והרבה יותר, על הצטרפות ללימוד ש"ס, לקביעות עיתים לתורה ולאמירת תהילים. אתה נמצא בלב של עם ישראל, ועליך להבין זאת. איזהו שוטה – המאבד מה שנותנים לו. נתנו לך להיות בפסגה, אם רק תדע לעשות זאת נכון".¹⁶

בשיחה שערכתי עם הרב ביקשתי להבין באופן רחב יותר את 'ההשקפה החרדית' ביחס לסוגיה זו. את דבריו ניתן לסכם בשלוש נקודות מרכזיות.

ראשית, התפיסה החרדית גורסת שאין כל לגיטימציה לחיות כיהודי שאינו שומר תורה ומצוות באדיקות. העובדה היא כי ישנם לא מעט יהודים שחיים כך, אך מציאות זו אינה לגיטימית, היא פוגעת בביטחון ישראל והיא השפיעה ואף משפיעה ללא הרף על האסונות, כמו גם על התוצאות בשדה הקרב.

שנית, על היהודי שומר המצוות מוטלת הדרישה להגן על העם לא רק בלימוד התורה אלא גם במסכת חיים אבסולוטית, הכוללת שמירת ההלכה על כל המתלווה לכך (שמירת עיניים ממראות אסורות, קיום מצוות בדבקות, קיום סדרי תפילות יום-יומיים והקדשת חיים ללימוד תורה ככל האפשר, בהתמסרות ובהקרבה).

שלישית, העולם מתנהל בדרך הטבע, ועל כן מדינת ישראל זקוקה לצבא, ומכאן שמחויבים לנו בהכרת הטוב כלפי החיילים המגינים עלינו. עם זאת, אין כל ספק שאת אסירות התודה הגבוהה ביותר נדרשים לנו להפנות לאותה קבוצה רוחנית שבחרה להקדיש את חייה עבור הגנת הארץ, כלומר בני הישיבות והאברכים.

לשאלתי האם אינו סבור שערך הקרבת החיים גופם על ידי החיילים גבוה מן הערך של לימוד התורה, השיב הרב כי אלו שני סוגים של התנהלות, ואין מקום לערוך ביניהם השוואה. בהערת שוליים העיר הרב שניתן להניח כי כל צעיר שאינו דתי לא יחפוץ להמיר חיים 'רגילים' על כל המשתמע מכך – גם אם כוללים סיכון פוטנציאלי – בחיים אבסולוטיים המוקרבים לרוח על כל המשמעויות הנלוות לכך (התמסרות בלתי פוסקת ללימוד, ויתור על קריירה, דרישה רוחנית עצמית גבוהה בלתי מתפשרת וכד').

בדבריו של הרב בוצ'קובסקי מונח לא רק הגורם הגורס כי 'לימוד תורה מגן על העם לא פחות מן השירות הצבאי', אלא גם ההתייחסות ל'חיים החרדים הנדרשים והלגיטימיים', הכוללים הקרבה, חיי רוח ודחיקת יצרים, שעליהם (על פי ההשקפה החרדית) הצבא אינו יכול לתת מענה.

לסיכום, 'גדולי הדור' החרדיים לא רק שלא תומכים בגיוס הבחורים והאברכים לצה"ל בימים אלו, אלא גם מסתייגים מסיוע אזרחי בעורף, שלדידם אינו שווה ערך להגנה באמצעות התורה. ההשקפה החרדית גורסת כי החילוניות אינה לגיטימית, מייצרת אסונות, ועל אף החשיבות בצבא יש להוקיר את המגינים באמצעות הרוח, שכן הם מקריבים באופן אבסולוטי את חייהם למשימה זו.

¹⁶ היחס לצבא ולתורה בימים קשים אלה, בעצתך תנחני – גיליון שבועי להתבוננות בפרשת השבוע ובעבודת ה', גיליון שני בנושא המלחמה הקשה, עמ' 4.

2. תפיסת המתגייסים החדשים גופם

כפי שתואר קודם, קריאות לגיוס חרדים נשמעו מקרב החרדים גופם, וכמה ציטוטים מסוג זה הובאו לעיל. אלא שבחינה מדוקדקת של הציטוטים מעלה כי גם באמירות אלה הודגש שהגיוס לצבא אינו מחליף את לימוד התורה. כך למשל ברשימתו של הרב רפאל קרויזר: "זה העם שלנו, זה אנחנו, ומוטל עלינו להיות שם בפועל ממש במסירות נפש למטה מעשרה טפחים. לומדי התורה ועמליה בכל כוחם ומשימים לילות כימים להגות בתורה, חזקו ואמצו למען עמנו".¹⁷

גם הרב משה ראב"ד, הרב הראשי לשעבר של חיל האוויר שעמד מאחורי יוזמת גיוס החיילים החרדים, אמר בריאיון לערוץ 14: "אם מישהו לא לומד תורה שילך לצבא, וגם הציבור החרדי חושב כך. הוא נלחם עבור לומדי תורה ומי שלא לומד תורה שילך לצבא". בריאיון לכלכליסט הרב היה אף מפורש יותר: "אני האחרון שיוציא לומדי תורה מהישיבה.. מי שלומד תורה, אני רוצה שילמד".¹⁸

את הביטוי לכך ניתן לפגוש גם בראיונות עם החיילים החדשים. כך למשל, יהודה קופר, בחור חרדי ממוצא ליטאי אמר בריאיון שהוזכר לעיל: "היום אני לא לומד בישיבה, אז אני צריך לבוא ולהתגייס".

צעיר חרדי נוסף בשם מנחם פרידמן, שעזב את משפחתו ואת העסק שבבעלותו ובחר להתגייס, נשאל מדוע התגייס רק כעת, כשהוא בן 26 ואב לשניים. הוא השיב בגילוי לב: "בגיל 18 הייתי בן ישיבה, לא הייתה לי את האופציה האמיתית לעשות את זה, עכשיו התפתחתי. אני כבר לא יושב ולומד בכולל, אני עובד. וברגע שיש לנו את ההזדמנות הזו – עשינו את זה. אני בגיל 18 היה חלום שלי להתגייס, אבל לא תמיד זה אפשרי. המשפחה, הקהילה, המורכבות.. זה לא שחור ולבן".

גם מוטי לייטנר שצוטט לעיל אמר במהלך הריאיון עימו: "בחורי ישיבות ואברכי הכוללים שעושים מאמץ סיזיפי ולומדים בצורה אינטינסיבית 24 שעות במשך כמה שנים, מרגישים בחוויה האנושית שלהם שהם תורמים לעם ישראל לא פחות. אבל כחלוף התקופה של לימוד בכוללים, יש עשרות אלפי חרדים שעובדים בתעשייה הישראלית... והם אלו שכשמגיעה תקופה כזו לא נשארים מהצד, הם באים ואומרים: אנחנו רוצים לעזור".

וכך אמר בני שוורץ, בן 38 שהצטרף למחזור המתגייסים: "אני אומר את האמת, אני לא חושב שהילד שלי בגיל 18 יתגייס לגולני. לפחות לא זה מה שאני ארצה שיקרה איתו בגיל 18".¹⁹

האמירות הללו מצביעות על שלוש תמות בדברי המגויסים החרדים עצמם:

א. הצהרה גורפת כי הלומדים תורה באופן משמעותי מגנים לפי ראות עיניהם על המדינה לא פחות מהחיילים בחזית. משמעות התמה הזו היא שגם המגויסים החרדים עצמם לא יעודדו את חבריהם, אחיהם או ילדיהם לגיוס כל עוד אלו אכן יהיו שקועים בלימוד התורה בישיבה.

¹⁷ ערוץ 7 (8 באוקטובר). הרב החרדי: זה הזמן לומר את האמת. ערוץ 7.

¹⁸ אילן, ש' (22 באוקטובר). התנדבות החרדים לצבא חשובה – אבל לא תפתור את מחלוקת הגיוס. כלכליסט.

¹⁹ וייס, ע' (24 באוקטובר). משחור לבן – לירוק: החרדים שעזבו הכל ורצו להתגייס. כאן חדשות.

ב. באופן כמעט גורף, המתגייסים החרדים הם צעירים נשואים בשנות ה-20 המאוחרות או ה-30 המוקדמות לחייהם. גם המערכת הצבאית פתחה מסלולים לגיוס מהיר לצעירים חרדים בני 26 ומעלה בלבד, והיא כלל לא מתייחסת לצעירים בגילי גיוס, ככל הנראה בשל חשש מהתקוממות של רבנים ומנהיגים חרדיים שתסתמו את הגולל על התהליך. החרדים המתגייסים, כמוזכר, אינם מופנים לחזית ולתוככי הקרבות אלא מנותבים לתפקידי עורף לפי כישוריהם.

ג. רוב ככל החרדים המתגייסים אינם חשים שהם מייצגי 'המיינסטרים החרדי האברכי', אלא רואים עצמם כמי שמתכתבים עם ה'ישראליות', שייכים לה, וכעת אף מבקשים לתרום לה. ניתן לכנותם בפשטות 'חרדים מודרניים', אולם הגדרה זו תעשה רדוקציה למתרחש. בסיסה של התופעה הוא המגע של חרדים עובדים אלו – גם אם אינם עונים באופן מובהק להגדרה הסוציולוגית של 'חרדים מודרניים' – עם האוכלוסייה שאינה חרדית, והבנה כי הם אינם 'האחר'.²⁰

במחקרם של היון ופראוור (2023), העוסק ביציאת חרדים מהכולל לעבודה, נשאלו המרואיינים על יחסם ל'מוסדות הישראליים'. כמעט כולם הסתייגו מבית המשפט, מהפרקליטות, אך במקביל ציינו כי לאחר המפגש הבלתי אמצעי שלהם עם 'חילונים' במקום העבודה, הם חשים כי חל שינוי בתפיסתם את ימי הזיכרון הממלכתיים או את ההכרה בחשיבותו של צה"ל.

גם מוטי לייטנר שצוטט לעיל כתב בטור שפרסם דברים דומים: "אחרי עשר שנים במשק, עשר שנים בהן עבדתי עם אנשים מזרמים אחרים, הקשבתי לסיפורי החיים שלהם ופגשתי אותם כבני אדם, לא כ'הם', אלא כחברים, כידידי נפש קרובים מאוד שלי – הרבה מאוד תובנות נופלות ומחלחות, ועכשיו הן גם הובילו לפעולה".²¹

המסקנה העולה מן הדברים, ברוח 'השערת המגע' מהדיסציפלינה הפסיכולוגית, היא שהיציאה לשוק העבודה והחינוך המתמיד עם האוכלוסייה החילונית מייצרים טריגר משמעותי לסולידריות ישראלית בימים שבהם העם בישראל כה זקוק לה.

לסיכום, מחזור הגיוס החרדי הטרי לצה"ל כולל בעיקר צעירים חרדים נשואים בני 27 ומעלה, עובדים למחייתם אשר יצרו קודם לכן 'מגע' עם הישראליות. הם אינם מנותבים למסלולים קרביים אלא לתפקידי עורף. גם חרדים אלו תומכים באופן מוצהר בלימוד תורה ומדגישים כי אין לגייס את הצעירים השקועים בלימוד. משמעותה של קונספציה זו היא שככל הנראה הם לא יעודדו את חבריהם, אחיהם או ילדיהם להתגייס כל עוד אלו יהיו אכן שקועים ומתמידים בלימוד התורה בישיבה.

²⁰ ראו במסמך זה, בסיכום חלק ג', את החלוקה המספרים על ציר שמרנות-מודרניות בעקבות כהנא, 2020.

²¹ לייטנר, מ' (2023, 26 באוקטובר). עכשיו יש לי אחריות. mako.

3. היחס לגיוס ברחוב החרדי, ותהליכי 'ישראלזציה' המתפתחים בימים אלו

שינוי רבני מהותי, אפוא, לא חל ביחס לגיוס, אולם האם התפיסה החרדית את השירות הצבאי הפכה ל'רכה' יותר, 'מכילה' יותר?

קשה לענות על שאלה כה עמוקה. לא רק מפני שמאמר זה אינו מבוסס על מחקר איכותני וכמותני, אלא מפני שגם מחקר כזה, אם ייערך בימים אלה, לא ישקף בהכרח את התשובה המדויקת, שכן הוא לא יהיה נקי מרעשי המלחמה, ויהיה נטול יכולת צפייה מדויקת לטווח ארוך.

יחד עם זאת, נדמה כי מותר להניח בזהירות שהתשובה לשאלה זו תתחלק בין שני פלחי האוכלוסייה המרכיבים באופן גס את הקבוצה החרדית: זו החשופה באופן מלא לתמונות המלחמה וזו הניזונה מהתקשורת החרדית.

העיתונות החרדית המיינסטרימית מדווחת באופן שוטף על המתרחש בשדה הקרב, אולם שומרת על ריחוק טרמינולוגי מסוים. כך למשל הדיווחים על התקדמות הכוח הישראלי נושאים ניסוחים כגון: "אתמול הגיעו כוחות הצבא למרחק של מאות מטרים בלבד מבית החולים שיפא". בהמשך, הידיעה מדווחת על חיסול מהאוויר באופן הבא: "מטוס קרב של חיל האוויר בהכונה מודיעינית של שב"כ ואמן, חיסל בחסדי שמיים את המחבל ואיל עספה". כותרת נוספת מספרת כי, "חוליית טרור שהייתה בדרכה לפיגוע סוכלה בחסדי שמיים בטול כרם".²²

'יתד נאמן', כמו עיתונים פנים חרדיים נוספים, מבקש להדגיש ללא הרף כי גם הצלחות הצבא מתקיימות רק בסיוע העורף הרוחני. כך למשל נפתחת ידיעה עיתונאית 'טהורה' המציינת חודש לאירועי 7 באוקטובר: "ביום ראשון השבוע, כ"א במרחשוון, צוין ברחבי העולם היהודי יום שלושים לפרעות והטבח הנורא שאירע בבוקר יום חג שמחת תורה תשפ"ד במהלכו נרצחו ונטבחו מאות יהודים הי"ד... מאז כלל ישראל התאחד בתפילה לרפואת הפצועים, לחיזוק משפחות שבורי הלב, להצלת השבויים והחטופים, ולעילוי נשמתם של הנרצחים הרבים הי"ד. בשורות הבאות נרכז את אירועי היממה האחרונה, היום ה-31..."

גם הכותרות הראשיות בעיתונים מתחלקות בין דיווחים אינפורמטיביים וקורקטיים על אירועי הלחימה לכותרות המדגישות את חשיבות 'העורף הרוחני'. כך למשל שתי הכותרות הבאות המופיעות זו לצד זו בעמודו הראשי של העיתון: "טבעת החנק מתהדקת, הצבא מתקדם בתוך העיר", לצד קריאת 'גדול הדור' ולפיה, "האברכים ובני הישיבות הם המגינים עלינו, והם צריכים להיות מונחים בלימוד כי רק זה מה שיציל את העולם". החלוקה הזו מתקיימת גם בעמודים הפנימיים של העיתון כאשר באותו עמוד מופיעה הכותרת, "חלק ממיינט כיפת ברזל נפל ליד בית החולים אסף הרופא", והכותרת שמעליה מצטטת את דבריו של רב בכיר המזכיר כי, "גם אם המאורעות נראים כאילו יש להם 'מהלך טבעי'... צריך לדעת שזה לא כך, הכל נעשה בהשגחתו יתברך".

אלא שלצד 'התקשורת המיינסטרימית' פועלים גם לא מעט אתרי חדשות חרדיים שטרמינולוגיית הדיווח שלהם שונה לחלוטין ומייצרת ללא הרף 'ישראלזציה' ותהליכי הזדהות וסולידריות עם החיילים בחזית. כך למשל באתר 'בחדרי חרדים' הכתב מדווח על נפילתם של חיילי צה"ל, כשהוא מעניק להם בכותרת את התואר 'טובי

²² יתד נאמן, 7.11.23.

בנינו' – מינוח שלעולם לא יופיע בעיתון כמו 'יתד נאמן' או 'המודיע'.²³ 'חלון פרסומת' המתחלף באתר קורא באופן ישיר ומפורש לחרדים "להירתם למאמץ המלחמתי, לעשות את 'ההשתדלות' הנדרשת, לקחת אחריות ולהתגייס לצבא לשלב ב".²⁴ באתר 'חרדים 10' נעשה שימוש חוזר במילים 'כוחותינו', 'גבורתם של הלוחמים', 'הירואיקה' – מונחים שיופיעו פחות בעיתונות הממסדית – לצד פרסומים על גדולי התורה שיצרו קשר עם משפחות החיילים השכולות על מנת לנחמם ("בנו שהקריב בגבורה חייו עבור אחרים הוא חלק מתוכנית אלוהית").²⁵ באתר 'כיכר השבת' מוצגת כותרת עם הכיתוב: "אלפי חרדים נרתמים לעזרה ותמיכה בחיילים ובעורף – ואתה?", וגם, "החרדים פותחים את הלב ואת הארנק ותומכים בעוד חייל ובעוד משפחה".²⁶

ברשתות החברתיות, קבוצות הוואטסאפ, הפייסבוק והטוויטר, החיבור הישראלי-חרדי אף בולט יותר. הטכנולוגיה המביאה אל תוך מסך המחשב או הטלפון את האירועים מכלי ראשון מייצרת בקרב משתמשיה את ההתפעלות, את הרצון להזדהות, את השאיפה לחוש חיבור עם הלוחמים המגינים על הפרט החרדי.²⁷ בקבוצות הללו מתקיימים דיונים ערים, טעונים ונפיצים במיוחד על התרומה או אי-התרומה החרדית למאמץ המלחמתי.²⁸ הרפליקציה העצמית המתקיימת בהן שעה אחר שעה לא מאפשרת 'בריחה' מן ההתמודדות עם המתרחש בחזית – אלמנטים התורמים בהכרח להזדהות, לסולידריות ולתחושת שותפות הגורל.

את האבחנה הזו ניתן לזהות אפילו בקטעי הומור 'הרצים' ברשתות החברתיות החרדיות. כך למשל פורסמו שני הפוסטים הבאים:

"אם היינו מאמינים שתלמוד תורה קובע את ביטחון ישראל יותר מהצבא, היינו שולחים אחרי שמחת תורה את כל ראשי הישיבות לכלא".

"מי שנתקל בריפיון מסוים בעולם הישיבות, זה לא מה שזה נראה. בסך הכול מדובר באסטרטגיה מתוכננת להרדים את האויב, ואז כשהוא מנומנם להסתער עליו עם חמש שעות תענית דיבור – בום!"

משמעותם של קטעי הומור אלה, מלמדת ראשית על תחושת נחיתות או אי-נעימות הקיימת אצל לא מעט צעירים. כמו שכתב הרב בוצ'קובסקי שצוטט לעיל: "עומדים נבוכים מול גלי האהדה והעזרה לחיילים, אינם

²³ פרלשטיין, א' (4 בנובמבר, 2023). טובי בנינו: הלוחמים שנפלו בקרב בעזה. **בחדרי חרדים**.

²⁴ [חרדים לישראל, זאת ההשתדלות שלך](#).

²⁵ גרינבוים, י' (23 באוקטובר, 2023). תנחומי הגר"ש אלתר להורי החייל הי"ד: 'איזו נחמה יש בצרת רבים?'. **חרדים 10**.

²⁶ [אלפי חרדים נרתמים לעזרה ולתמיכה בחיילים ובעורף – ואתה?](#)

²⁷ מנתוני הלמ"ס עולה כי בשנת 2021 שיעור השימוש באינטרנט בקרב בחרב בחרדית הגיע לכשני שלישים (67.1%). אין ספק כי מאז עלה השיעור באופן משמעותי.

²⁸ כמו למשל יחס תלמידי הישיבה (הראוי או הבלתי ראוי) לאלוף משנה ארז אשל שהתפרץ אל הישיבה ודרש מן התלמידים לתרום למאמץ המלחמתי; הפער בין תרומה אזרחית חרדית בעורף לסיכון החיים של החיילים 'החילונים'; היחס למכתבי גדולי התורה ולגדולי התורה גופם הדורשים להימנע מפעילות הפוגעת בלימוד התורה; מקומן של הנשים החרדיות במלחמה; העברת תקציבי החינוך החרדי ליעדם בזמן מלחמה; לימודים בתלמודי התורה בשעת חירום; ועוד.

יודעים איך להרגיש מול כל זה, ובעיקר מול עצמם: האם אנחנו אמורים להרגיש מצפון על כך שאנחנו נותרים בעורף? ההומור הוא מנגנון הגנה נהדר המלמד לא מעט על תחושות אלו. אולם בשנינויות אלו מונחת תובנה נוספת, ולפיה גם החרדים עצמם תופסים שלימוד התורה – אין די בכוחו להגן על העם והמדינה. בסופו של יום אנו נדרשים גם לצבא, למערכת ביטחונית מודרנית, חזקה ומסודרת לצד לימוד התורה.

על רקע הצגת שתי קבוצות אלו, קיימת נקודת התייחסות חשובה נוספת: **'הניתוק המנטלי של החרדים'**. על פי רוב, גם החרדים החשופים למתרחש ומגלים תחושת סולידריות עם הלוחמים, ובוודאי אלו הניזונים מ'יתד נאמן' ו'המודיע' – לא מכירים באופן ישיר לוחמים הנמצאים בשטח. לא אחיהם, לא הוריהם וגם לא בני דודיהם מדרגה ראשונה או שנייה משרתים בצה"ל. ועם כל הרצון לסולידריות, הדאגה הבלתי פוסקת לגורל הלוחמים – המלווה כמעט כל משפחה ישראלית בימים אלה – אינה מנת חלקם.

לסיכום, תחושת הסולידריות ושותפות הגורל עם הצבא הישראלי נעוצה בסוג החשיפה למאורעות המלחמה. העיתונות החרדית המיינסטרימית מדווחת על המתרחש אך מקפידה לעשות זאת בטרמינולוגיה עניינית המדגישה כל העת את תרומתה של הרוח. לעומתה, העיתונות המקוונת, כמו גם הרשתות החברתיות, מייצרות חשיפה מסיבית למאורעות המלחמה ולגיבוריה, ודיווחיה מעודדים חיבור וסולידריות עם הצבא ועם החברה הישראלית בכללה, אם כי בסופו של יום גם קבוצה זו 'מנותקת מנטלית' מהמתרחש, שכן על פי רוב – קרוביה אינם נמצאים בזירות הקרב.

מהם מספריהן של שתי הקבוצות? בחלוקה הבסיסית על ציר 'שמרנות-מודרניות' טענו מלאך וכהנר כי 'חרדים מודרניים' או כאלה עם 'נגיעות מודרניות' מהווים כ-40% מכלל המגזר החרדי. יתר האוכלוסייה החרדית, כ-60%, שייכת למה שמכונה 'שמרנים' ו'אולטרה-שמרנים'. חלוקה זו עדיין טעונה בירור ברזולוציות גבוהות יותר, שכן גם בקרב השמרנים יש חשיפה לאינטרנט. עם זאת, לצורך נייר זה, ניתן לשער כי לכל הפחות 40% השייכים לקבוצות 'החרדים המודרניים' ו'החרדים עם נגיעות מודרניות' יגלו את תחושות ההזדהות והסולידריות שתוארו לעיל.

פרק 3: תרחישים והמלצות ליום שאחרי

הסקירה שנפרשה עד כה עשויה ללמד על התרחיש הסביר ביום שלאחר המלחמה. חשוב כמובן לסייג את הדברים, שכן אנו מצויים עדיין תחת רעשי המלחמה.

א. **אין היתכנות לגיוס בכפייה** – מדינת ישראל או בית המשפט לא יוכלו לגייס את הצעירים החרדים בכפייה, גם בתום המלחמה והאווירה הציבורית שתלווה אליה. בפשטות, אין כל היתכנות לגיוס כפוי של עשרות אלפי צעירים חדורי אמונה, המצייתים באופן מלא לרבותיהם.²⁹

²⁹ להסבר רחב יותר על אי-היתכנותו של מהלך כפוי בנושא זה, ראו: היון, א' (2012, 27 ביוני). חילונים, רדו מזה – לא נתגייס. ynet.

ב. **המתגייסים החדשים אינם מהווים זרז לשינוי מגמה** – 120 הצעירים החרדים שגויסו ל"שלב ב" ולתפקידי עורף, כמו גם אלפי המתעניינים, אינם מהותי העשוי להצביע על מגמת שינוי בשאלת גיוס בחורי הישיבות. כפי שהוסבר לעיל, המתגייסים החרדים באופן כמעט גורף, הינם צעירים נשואים בשנות ה-20 המאוחרות או ה-30 המוקדמות לחייהם. הם אינם מופנים למסלולים קרביים, אלא מנותבים לתפקידי עורף לפי כישוריהם. מדובר ב'חרדים עובדים', שיצרו 'מגע' עם הישראליות וחפצים לתרום לה, אך בה בעת הם מצהירים בגלוי על חשיבות לימוד התורה בעיניהם ועל תרומתם של בחורי הישיבות בהגנה על הארץ.

ג. **הסוגיה הפוליטית – המפלגות החרדיות מהוות חלק מקואליציית נתניהו והן לא תאפשרנה כל פשרה** במתווה הגיוס הקיים. גם לו יוחלף השלטון, ומפלגות ליברליות תחפצנה לאיים על הצעירים החרדים בהפחתת תקציבים, נדמה כי המהלך ייתקל בקשיים משפטיים, פוליטיים וחברתיים מהותיים.

ד. **ה'מנגינה' הפוליטית – נדמה כי במצב הנוכחי התרחיש הסביר ביותר להתנהגותה העתידית של ההנהגה הפוליטית החרדית היא הסכמה שבשתיקה לגישה פסיבית: הימנעות מעשייה, המתנה מבלי לנקוט יוזמה.** החרדים יקוו וייחלו להגברה מסוימת של מתגייסים חדשים מקבוצות השוליים – צעד שיפחית את הביקורת החילונית. הממשלה ובית המשפט מצידם יאפשרו למהלכים הללו להתגלגל מבלי לנקוט התערבות אקטיבית שתכניס את הקבוצות החרדיות-חילוניות למלחמה שאין בה מנצחים.

התרחיש שתואר לעיל מתבסס על ההנחה שהימים שלאחר המלחמה יהיו רוויים בדריכות ובמתח, במחאות וקריאות לנטילת אחריות סביב מחדלי האסון. ברקע הדילמות המהותיות והבעיות הגדולות שיעמדו בפני החברה והמדינה בישראל ב'יום שאחרי' – המשאבים המנטליים והחברתיים של בית המשפט, הממשלה, האופוזיציה וגם העם בישראל לא יהיו פנויים לעיסוק בשאלת הזוטר מהו של גיוס החרדים. כך שכל עוד לא תעורר הסוגיה מן הצד החרדי, סביר להניח שהגישה הפסיבית תנצח.

המלצות ל'יום שאחרי'

ההמלצות בחלק זה מבוססות על מה שתואר בפרקים הקודמים בנוגע לחסמים מצד המדינה וצה"ל בגיוס חרדים וכן על תהליכי הישראליות העוברים על צעירי המגזר.

1. **גיוס 'מסה קריטית' שיצור נורמה חדשה:** במהלך סקירת תהליכי הישראליות צוין כי עשרות אחוזים, 40 לפחות, מהמגזר החרדי חשופים באופן בלתי אמצעי למתרחש בלחימה בעזה, בקבינט המלחמה ובקולות מן השטח. גם הקולות השמרניים ביותר בחברה החרדית מודים כי חשיפה זו תוביל לחיבור ולסולידריות ישראלית, וכפי שהודה בפניי בצער רב חרדי מהמיינסטרים החרדי-שמרני: "תהליך של חיבור לישראליות קיים כל הזמן, אולם כעת, כאשר מתרחש משהו מאוד משמעותי, החיבור מקבל ביטוי גדול יותר. זו המציאות ההולכת וקורית כל הזמן ואי אפשר להתכחש לה".

אלא ששיעור גבוה זה, 40%, מטעה. פלח עצום זה אמנם חשוף למתרחש, אך אין משמעותו כי הוא תומך בשירות צבאי. אחד מן המתגייסים החדשים שצוטט לעיל אמר בפירוש, "אני אומר את האמת, אני לא חושב שהילד שלי בגיל 18 יתגייס לגולני, לפחות לא זה מה שאני ארצה ממנו שיקרה איתו בגיל 18". כמו כן, 40% אלו כוללים את כלל הציבור החרדי, כלומר נשים וגברים מכל הגילים. ניתן להניח כי ישנם בחורי ישיבות החשופים לדיווחים אך בוחרים באופן אקטיבי להישאר בישיבה.

עם זאת, בתום כלל ההסתייגויות אין כל ספק שקיים מספר לא מבוטל של צעירים חרדים בגיל הגיוס שחשופים באופן בלתי אמצעי למתרחש בשטח וחשים חיבור עם הישראליות והזדהות עימה. האם מדובר ב-1,000 או 1,500 צעירים? קשה לקבוע. ודאי שאין מדובר בעשרות אלפי בחורי הישיבות – אולם גם שיעורם של אלפי צעירים חרדים מדי שנה אינו מבוטל.

מול צעירים אלו נדרשים צה"ל והמדינה לקיים שיח. חרף העובדה כי מספר זה נתפס כנמוך, חשוב לזכור כי כפי שצוין בראשית המאמר, החרדים ה'אותנטיים' המתגייסים כיום לא חוצים את רף ה-70 פרטים. אמירות בדבר מאות או אפילו אלף חרדים המתגייסים מדי שנה – אינם אלא פיקציה. גיוס של אלף או אלפיים חרדים 'אותנטיים' מדי שנה עשוי לחולל תפנית ברוח זו ולייצר נורמה חדשה המתבססת על 'מסה קריטית'. גיוס מסוג זה יוכל לתת מענה גם ל'ניתוק המנטלי' שהוצג לעיל, ולפיו בני המגזר החרדי – עם כל הרצון הטוב – אינם יכולים לחוש סולידריות מלאה כל עוד בני משפחותיהם – הקרובים והרחוקים – אינם נמצאים בחזית ואינם מסכנים באופן ממשי את חייהם. מספרים אלו, שיגדלו מידי שנה, יוכלו למלא את החלל הזה.

באופן אופרטיבי, שלושת החסמים שהוצגו בפרק הראשון – הנגשת מידע, ליווי החיילים ובעיקר הקמת גוף מרכזי העוסק בתחום – עשויים להיות קריטיים בהתמודדות עם תוכנית גיוס כזו. מר אהרן מלאך, לשעבר מנכ"ל 'נצח יהודה', וכיום מנכ"ל 'קדקוד' (תכנית להכשרת חיילים חרדים), הדגיש בשיחה עמי כי צה"ל אומנם אינו יודע להתמודד עם תוכניות מסוג זה, שכן הוא "גוף קצה שאמור לקבל את חייליו לצרכיו", אולם ניתן לפתח גופים חוץ-צה"ליים שיתנו מענה לשלושת החסרים הנ"ל. המסגרות הדתיות לאומיות, למשל, עשויות לתת הכשרה ומענה גם למגזר החרדי. למסגרות אלו ניסיון רב-שנים בהנגשת חינוך צה"לי משולב בלימודים דתיים-רוחניים, ייסוד מכינות קדם צבאיות מפוארות, ישיבות הסדר בעלות מוניטין ועוד.

2. העצמת והרחבת תוכניות הכשרה לצעירים חרדים להכשרת מתכנתים, מומחי מחשוב וכד' – כפי שצוין

בראשית המאמר, בעבר פעלה תוכנית 'שח"ר' לגיוס חרדים בעלי יכולות טכנולוגיות גבוהות. תוכנית זו חדלה מלפעול, וכיום תוכנית 'קדקוד' שהוזכרה מבקשת למלא את החסר. שיעורן והשפעתן של תוכניות אלו עדיין אינם גבוהים, ונראה כי צה"ל אינו עושה די על מנת להרחיבם.

בבחינת עלות-תועלת נראה כי השקעה של המדינה ושל צה"ל בתוכניות מעין אלו תניב תשואות שיעלו לאין ערוך על ההשקעות. למיזמים אלו ביקוש פוטנציאלי עצום, והצבא עשוי למצוא עצמו מגייס מאות חרדים

לכל תוכנית. מאות חרדים אלו צפויים להשתלב בהמשך בשוק התעסוקה ולהוביל לשינוי מגמה במוטיבציה של חרדים צעירים להתגייס בתוכניות רגילות ואף בקרבות.

נציין כי תוכנית זו זוכה לביקורת לגיטימית, ולפיה היא מנציחה את הפער בין הצעיר החילוני לחרדי, שכן בעוד שהאחרון נהנה משירות מתגמל המקנה הכשרה משתלמת גם לשוק החופשי בתום השירות, הצעיר החילוני משרת בשירות קרבי שגם מסכן את חייו. חרף ביקורת זו, בפרספקטיבה כלכלית, המלצה זו בנסיבות הקיימות תועיל למשק הישראלי, תגביר את הסולידריות הישראלית בקרב המתגייסים החרדים ותפחית את העוינות בין הקבוצות השונות.

3. **הנגשת מידע והתמקדות בחרדים נשואים ועובדים** – כפי שתואר לעיל, החרדים אשר נענים באופן מוגבר לקריאות לשירות צבאי הם בעיקר צעירים נשואים, עובדים, בסביבות גיל 30, המקיימים מגע בלתי אמצעי עם האוכלוסייה הכללית. הדיווחים על אלפי מתעניינים הינם פונקציה ישירה של המלחמה והמצב הביטחוני, אולם דומה כי גילוייה של נכונות זו בקרב צעירים אלו עשויה לקבל ביטוי גם בימים 'רגילים'. פנייה ישירה שתכלול פרסום והנגשה של מידע רחב ככל האפשר בקרב קהלים אלו גם לאחר המלחמה, עשויה להרחיב באופן משמעותי את היקף המתגייסים "לשלב ב". יצוין כי המלצה זו נהנית מרמת הישימות הגבוהה ביותר, הן בשל הרצון המובנה הקיים בקרב קהלים אלו, והן בשל העובדה כי הממסד החרדי – הרבני והחברתי – צפוי לקבל את הצעדים הללו בהסכמה שבשתיקה.

4. **הורדת גיל הפטור לגיל 21** – מחקרם של זוסמן וזופניק (2021) בחן את הפטור החד-פעמי משירות צבאי אשר הוענק לגברים חרדים שהיו בני 21 ומעלה בשנת 2014. מהניתוח עלה כי בעקבות הורדת גיל הפטור סיכוייהם של הצעירים בני 24 לעבוד גדלו בכ-3.3 נקודות אחוז (שיעור גידול של 9%), ההכנסה המשפחתית מעבודה שכירה עלתה בכ-13%, והסבירות כי ילמדו בישיבה פחת ב-7%. ההשפעה אף גדולה יותר בקרב בני 25 ו-26.

נתונים אלו מלמדים על השפעת הורדת גיל הגיוס בעיקר על ההיבט הכלכלי, אך הם לא בהכרח משפיעים על סוגיית הגיוס (ראו סקר שהובא אצל מלאך, 2021). עם זאת, יש מקום להשערה כי בעקבות המלחמה, החשיפה אליה, הסולידריות שהתגלתה והחיבורים שנוצרו – הורדת גיל הפטור והסרת הלחץ מהצעיר החרדי – עשויים להוביל אותו לא רק אל מסדרונות האקדמיה ושוק התעסוקה, כפי שעולה במחקר, אלא גם לאפשר לו לראשונה לבחון את אופציית השירות הצבאי.

הימים שלאחר מלחמת שמחת תורה יהיו ימים גורליים לעתידה של מדינת ישראל בהיבטים מדיניים, צבאיים ופוליטיים, אבל גם בהיבטים חברתיים. תהיה זו שעת כושר נדירה שבה אלפי צעירי החברה החרדית שנחשפו לישראליות בשברה ובהצלחתה יהיו נכונים לתת מעצמם למענה – אקט שממנו נמנעו עד כה. אם רק תשכיל המדינה לנצל את ההזדמנות ולפעול מול צעירים אלו, פרק חדש ביחסי חילונים-חרדים עשוי לקרום עור וגידים.

| ביבליוגרפיה

- בראון, ב' (2017). **המדריך לחברה החרדית**. עם עובד.
- היון, א' (2019). "טוב שיש פראק בארון": סטטוס, יוקרה וכבוד בחברת הלומדים החרדית. **דברים, אוקטובר 2019**, עמ' 159-179.
- היון, א' ופראוור, א' (2023). **מהכולל למכולת – תפיסתם העצמית של אברכי כולל שהשתלבו בשוק העבודה**. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.
- זוסמן, נ' וזופניק, א' (2021). **הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים והשפעתה על היצע עבודתם ועל משתני תוצאה נוספים**. בנק ישראל – חטיבת המחקר.
- טרכטינגוט, י' (2014). **יציאה לעבודה בקרב בני ישיבות חרדים – הסיבות, החששות ממנה, והתפיסות כלפיה**. **כתב עת לחקר החברה החרדית**, 1, עמ' 43-65.
- כהנר, ל' (2020). **החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלאך, ג' (2021). **מה צעירים חרדים חושבים על הורדת גיל הפטור?** המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלאך, ג' וכהנר, ל' (2022). **שנתון החברה החרדית 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלחי, א' (2021). **פריפריות במדים – מן השוליים לצבא ובחזרה**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- נאומבורג, א' (2016). **שחר חדש: קשר בין תמיכה חברתית להשתלבות מוצלחת בשוק העבודה בקרב חרדים בוגרי שירות צבאי במסלול שח"ר**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית.